

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS TOLERANCE AND SECULARISM IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Naima Inomidinova Zaynobidinova

Senior Lecturer of the Department of Philosophy and Historical Sciences

Candidate of Philosophical Sciences

Namangan State Pedagogical Institute

Namangan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: sustainable development, religious tolerance, secularism, social stability, philosophical analysis, freedom of belief.

Received: 19.12.25

Accepted: 20.12.25

Published: 21.12.25

Abstract: This article provides a philosophical analysis of the relationship between religious tolerance and secularism in the context of sustainable development. The study examines the role of religious tolerance in fostering spiritual stability, social harmony, and civic solidarity, as well as the importance of secularism in ensuring legal equality, freedom of belief, and the rule of law. Drawing on Eastern and Western philosophical traditions, the paper argues that these principles are not contradictory but complementary. The findings highlight the theoretical and practical significance of balancing religious tolerance and secularism for achieving sustainable development and social stability.

BARQAROR TARAQQIYOTDA DINIY BAG‘RIKENGLIK VA DUNYOVIYLIKNING O‘ZARO MUNOSABATI

Naima Inomidinova Zaynobidinova

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Falsafa fanlari nomzodi

Namangan davlat pedagogika instituti

Namangan, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: barqaror taraqqiyot, diniy bag‘rikenglik, dunyoviylik, ijtimoiy barqarorlik, falsafiy tahlil, e’tiqod erkinligi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada barqaror taraqqiyotni ta’minlash jarayonida diniy bag‘rikenglik va dunyoviylik tamoyillarining o‘zaro munosabati falsafiy jihatdan tahlil

qilinadi. Tadqiqotda diniy bag'rikenglikning jamiyatda ma'naviy barqarorlik, ijtimoiy totuvlik va fuqarolik birdamligini shakllantirishdagi o'rni hamda dunyoviylikning huquqiy tenglik, e'tiqod erkinligi va qonun ustuvorligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Sharq va G'arb falsafiy merosi asosida ushbu ikki tamoyilning qarama-qarshi emas, balki o'zaro to'ldiruvchi xarakterga ega ekani asoslab beriladi. Maqola xulosalari barqaror taraqqiyot sharoitida diniy va dunyoviy qadriyatlar muvozanatini ta'minlashning nazariy va amaliy ahamiyatini ochib beradi.

ВЗАИМОСВЯЗЬ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ И СВЕТСКОСТИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Наима Иномидиновна Зайнобидинова

Старший преподаватель кафедры философских и исторических наук

Кандидат философских наук

Наманганского государственного педагогического института

Наманган, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: устойчивое развитие, религиозная толерантность, светскость, социальная стабильность, философский анализ, свобода совести.

Аннотация: В статье с философских позиций анализируется взаимосвязь религиозной толерантности и светскости в обеспечении устойчивого развития общества. Рассматривается роль религиозной толерантности в формировании духовной стабильности, социальной гармонии и гражданской солидарности, а также значение светскости в обеспечении правового равенства, свободы совести и верховенства закона. На основе наследия восточной и западной философской мысли обосновывается взаимодополняющий характер данных принципов. Выводы статьи имеют теоретическое и практическое значение для укрепления социальной стабильности и устойчивого развития.

Kirish. Zamonaviy dunyoda barqaror taraqqiyotni ta'minlash masalasi ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy jarayonlarning uyg'un rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Globallashuv, madaniyatlararo muloqotning kuchayishi hamda diniy va dunyoviy qarashlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida diniy bag'rikenglik va dunyoviylik

tamoyillarining o‘zaro aloqasini ilmiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tamoyillarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va funksiyalarini anglash barqaror rivojlanishga erishishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Diniy bag‘rikenglik jamiyatda turli e‘tiqod va dunyoqarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, tinch-totuv yashash va ijtimoiy muvozanatni saqlashning muhim sharti hisoblanadi. U insonlar o‘rtasida o‘zaro ishonch, hamjihatlik va bag‘rikeng muhitni shakllantirib, ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, dunyoviylik tamoyili davlat va jamiyat hayotida e‘tiqod erkinligini, qonun ustuvorligini va barcha fuqarolarning tengligini ta‘minlovchi muhim institutsional mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Falsafiy adabiyotlarda diniy bag‘rikenglik va dunyoviylik ko‘pincha alohida tushunchalar sifatida tahlil qilingan bo‘lsa-da, barqaror taraqqiyot sharoitida ularning o‘zaro bog‘liqligi va bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatlari tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Diniy bag‘rikenglik jamiyatning ichki ma‘naviy barqarorligini mustahkamlasa, dunyoviylik ushbu barqarorlikni huquqiy va siyosiy jihatdan kafolatlaydi. Ushbu uyg‘unlik jamiyatda ijtimoiy adolat, tinchlik va taraqqiyotning barqaror asoslarini yaratadi. Ayniqsa, ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali jamiyatlarda diniy bag‘rikenglik va dunyoviylikning o‘zaro muvozanati ijtimoiy barqarorlikni saqlashning muhim omili hisoblanadi. Bu muvozanat ekstremizm, radikalizm va diniy asosdagi ziddiyatlarning oldini olish, shuningdek, shaxs erkinligi va jamoat manfaatlari o‘rtasida uyg‘unlikni ta‘minlash imkonini beradi. Shu bois ushbu masalani chuqur falsafiy tahlil qilish zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Barqaror taraqqiyotda diniy bag‘rikenglik va dunyoviylikning o‘zaro munosabati masalasi falsafa, dinshunoslik, siyosatshunoslik va sotsiologiya fanlarida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu masala jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va taraqqiyotga erishishning ma‘naviy va institutsional shartlari bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar diniy bag‘rikenglikni jamiyatning ichki ma‘naviy muvozanatini ta‘minlovchi omil, dunyoviylikni esa ushbu muvozanatni huquqiy va siyosiy jihatdan kafolatlovchi tamoyil sifatida talqin etadilar.

Sharq falsafiy va diniy tafakkurida diniy bag‘rikenglik va dunyoviylik o‘rtasidagi uyg‘unlik tarixan muhim g‘oya sifatida shakllangan. Islom falsafasida “bag‘rikenglik”, “adolat”, “o‘rtalik” (i‘tidol) tushunchalari jamiyat barqarorligining axloqiy asoslari sifatida qaraladi. Abu Nasr Forobiy “Fozil shahar” haqidagi ta‘limotida jamiyat taraqqiyotini axloqiy fazilatlar, adolatli boshqaruv va bilimga asoslangan ijtimoiy tartib bilan bog‘laydi. Uning qarashlarida diniy-axloqiy qadriyatlar dunyoviy boshqaruv tamoyillari bilan uyg‘unlashgan holda jamiyat barqarorligiga xizmat qiladi.

Abu Ali ibn Sino jamiyat hayotida aql, ilm va axloqning o'zaro bog'liqligini asoslab, diniy e'tiqodning insoniy kamolotga xizmat qilishi bilan birga, dunyoviy ilm-fan va tartibli ijtimoiy munosabatlarning muhimligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv diniy bag'rikenglikning ma'rifiy xarakterini va dunyoviylikning taraqqiyotdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Abu Rayhon Beruniy asarlarida madaniyatlararo muloqot va e'tiqodlar xilma-xilligiga hurmat bilan yondashish g'oyasi ilgari suriladi. Uning turli xalqlar diniy qarashlarini xolisona o'rganishga intilishi diniy bag'rikenglikning ilmiy va falsafiy asoslarini yaratadi. Bu holat barqaror taraqqiyotda bag'rikenglikning muhim ijtimoiy resurs ekanini ko'rsatadi.

Imom Moturidiy ta'limotida aql va e'tiqod uyg'unligi markaziy o'rin tutadi. U diniy masalalarda aqlni faol qo'llashni, ekstremizm va mutaassiblikka qarshi ma'rifiy yondashuvni ilgari suradi. Bu yondashuv diniy bag'rikenglikni dunyoviylik tamoyillari bilan murosali tarzda uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Tasavvuf ta'limotida, xususan Bahouddin Naqshband g'oyalarida "dil ba yor, dast ba kor" tamoyili diniy e'tiqod va dunyoviy faoliyat uyg'unligining yorqin ifodasidir. Ushbu tamoyil shaxsning ichki ma'naviy poklanishi bilan jamiyat oldidagi dunyoviy mas'uliyatini bir butun holda ko'radi. Alisher Navoiy merosida ham adolat, bag'rikenglik va insonparvarlik jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy qadriyatlar sifatida yoritiladi.

G'arb falsafiy tafakkurida diniy bag'rikenglik va dunyoviylik masalasi asosan sekulyarizm, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat konsepsiyalari doirasida tahlil qilinadi. J. Locke diniy bag'rikenglikni fuqarolik tinchligi va ijtimoiy barqarorlikning zarur sharti sifatida asoslab, davlatning e'tiqod masalalarida betaraf bo'lishi g'oyasini ilgari suradi. Ushbu yondashuv keyinchalik dunyoviylik tamoyilining shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan.

I. Kant axloqiy avtonomiya va umumiy axloqiy qonun g'oyasi orqali diniy e'tiqod va ratsional axloqni muvofiqlashtirishga intiladi. Uning qarashlarida dunyoviylik shaxs erkinligi va mas'uliyatini ta'minlovchi muhim shart sifatida namoyon bo'ladi. G. Hegel esa diniy jamiyatning axloqiy ruhini ifodalovchi hodisa, davlatni esa ushbu ruhning huquqiy ifodasi sifatida talqin qilib, diniy va dunyoviy tizimlar o'rtasidagi dialektik munosabatni asoslaydi.

Zamonaviy G'arb faylasuflari, xususan J. Habermas, diniy va dunyoviy dunyoqarashlar o'rtasidagi muloqot zarurligini ta'kidlab, "postsekulyar jamiyat" konsepsiyasini ilgari suradi. Unga ko'ra, diniy qadriyatlar jamiyatning axloqiy resursi sifatida saqlanib qoladi, biroq ular dunyoviy muloqot va huquqiy tizim bilan moslashtirilgan holda amal qilishi lozim. Bu yondashuv barqaror taraqqiyotda diniy bag'rikenglik va dunyoviylikning o'zaro to'ldiruvchi xarakterini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Sharq va G'arb manbalari tahlili shuni ko'rsatadiki, diniy bag'rikenglik va dunyoviylik jamiyat barqarorligi va barqaror taraqqiyotning muhim omillari hisoblanadi. Sharq tafakkurida bu uyg'unlik asosan axloqiy-ma'naviy birlik va ijtimoiy mas'uliyat orqali asoslangan bo'lsa, G'arb falsafasida u huquqiy tenglik, erkinlik va davlat betarafligi tamoyillari orqali ifodalanadi. Har ikkala yondashuvda ham diniy bag'rikenglik va dunyoviylikni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularni o'zaro muvofiqlashtirish barqaror taraqqiyotning zarur sharti sifatida e'tirof etiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida diniy bag'rikenglik va dunyoviylikning barqaror taraqqiyotga ta'siri falsafiy-tahliliy, tarixiy-taqqoshlama va konseptual yondashuvlar asosida o'rganildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu ikki tamoyil jamiyat rivojlanishida alohida-alohida emas, balki o'zaro uyg'unlashgan holda samarali natija beradi. Ularning muvozanatli integratsiyasi jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, tinchlik va taraqqiyotning mustahkam asosini yaratadi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, diniy bag'rikenglik jamiyatning ichki ma'naviy muvozanatini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Turli diniy e'tiqod va dunyoqarashlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish shaxslararo ishonchni mustahkamlaydi, ijtimoiy ziddiyatlar va keskinliklarning oldini oladi. Sharq falsafiy merosida bag'rikenglik adolat, i'tidol va insonparvarlik tamoyillari bilan bog'liq holda talqin qilinib, jamiyat barqarorligining axloqiy poydevori sifatida ko'riladi. Tadqiqot natijalari ushbu merosning zamonaviy barqaror taraqqiyot konsepsiyalari bilan uyg'un ekanligini tasdiqladi.

Shu bilan birga, tahlil natijalari dunyoviylik tamoyilining barqaror taraqqiyotdagi institutsional ahamiyatini ochib berdi. Dunyoviylik davlat va jamiyat hayotida e'tiqod erkinligini, qonun ustuvorligini va fuqarolarning tengligini ta'minlovchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Bu tamoyil ijtimoiy munosabatlarni huquqiy asosda tartibga solib, diniy asosdagi kamsitish va zo'ravonlik xavfini kamaytiradi. Natijada jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlikni mustahkamlovchi muhit vujudga keladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, diniy bag'rikenglik va dunyoviylik o'rtasida muvozanat buzilgan jamiyatlarda barqaror taraqqiyot izdan chiqishi mumkin. Diniy mutaassiblik kuchaygan sharoitda ijtimoiy ziddiyatlar, radikal qarashlar va beqarorlik xavfi ortadi. Aksincha, dunyoviylikning ma'naviy qadriyatlardan uzilib ketishi jamiyatda axloqiy bo'shliq, begonalashuv va ijtimoiy befarqlikni yuzaga keltiradi. Ushbu holatlar tahlili muvozanatli yondashuvning zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, barqaror taraqqiyot uchun diniy bag'rikenglik va dunyoviylik uch darajada o'zaro uyg'unlashishi lozim: birinchidan, shaxs darajasida – e'tiqod erkinligi va fuqarolik mas'uliyati uyg'unligi orqali; ikkinchidan, ijtimoiy darajada – bag'rikenglik, o'zaro hurmat va fuqarolik birdamligi orqali; uchinchidan, institutsional darajada – qonun ustuvorligi, davlat betarafligi va ijtimoiy adolatni ta'minlash orqali. Ushbu darajalarning uyg'un ishlashi

jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Umumlashtirilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, diniy bag'rikenglik va dunyoviylikning o'zaro munosabati barqaror taraqqiyotning muhim falsafiy sharti hisoblanadi. Ushbu tamoyillarning uyg'unlashuvi jamiyatda ijtimoiy totuvlikni mustahkamlaydi, barqaror rivojlanish jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi hamda ma'naviy va huquqiy muvozanatni ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari zamonaviy jamiyatda diniy va dunyoviy tamoyillarni muvofiqlashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari barqaror taraqqiyotga erishishda diniy bag'rikenglik va dunyoviylik tamoyillarining o'zaro uyg'unligi muhim falsafiy va ijtimoiy omil ekanligini tasdiqladi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, jamiyatda ushbu ikki tamoyildan birini mutlaq ustun qo'yish ijtimoiy muvozanatning buzilishiga, ma'naviy yoki huquqiy bo'shliqlarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, diniy bag'rikenglik va dunyoviylikning muvofiqlashtirilgan holda amal qilishi barqaror taraqqiyot uchun zarur shart hisoblanadi. Diniy bag'rikenglik jamiyatda turli e'tiqod va dunyoqarashlarga hurmatni, ijtimoiy totuvlik va ma'naviy barqarorlikni ta'minlaydi. U shaxslararo ishonchni mustahkamlab, radikalizm va mutaassiblikka qarshi muhim ma'naviy himoya vazifasini bajaradi. Dunyoviylik tamoyili esa ushbu ma'naviy muhitni huquqiy va institutsional jihatdan kafolatlab, davlat va jamiyat hayotida e'tiqod erkinligi, tenglik va qonun ustuvorligini ta'minlaydi.

Sharq va G'arb falsafiy merosi tahlili shuni ko'rsatdiki, diniy bag'rikenglik va dunyoviylik tarixan bir-birini inkor etuvchi emas, balki jamiyat taraqqiyotida o'zaro to'ldiruvchi tamoyillar sifatida namoyon bo'lgan. Sharq tafakkurida bu uyg'unlik asosan axloqiy-me'yoriy birlik va insonparvarlik orqali ifodalangan bo'lsa, G'arb falsafasida u huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati va erkinlik tamoyillari orqali asoslangan. Umuman olganda, tadqiqot xulosalari shuni ko'rsatadiki, barqaror taraqqiyot diniy bag'rikenglik va dunyoviylik o'rtasidagi muvozanatli munosabatga tayanadi. Ushbu muvozanatni saqlash jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, tinchlik va taraqqiyotni ta'minlash hamda ma'naviy va huquqiy xavfsizlikni kafolatlash uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Фан, 1993. – 320 б.
2. Ибн Сино Абу Али. Донишнома. – Тошкент: Фан, 1980. – 412 б.
3. Беруний Абу Райхон. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. – Тошкент: Фан, 1968. – 558 б.
4. Мотуридий Абу Мансур. Китоб ат-тавҳид. – Қоҳира: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 1970. – 408 б.

5. Навоий Алишер. Махбуб ул-қулуб. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 272 б.
6. Локк Дж. Письмо о веротерпимости. – Москва: Мысль, 1988. – 192 с.
7. Кант И. К вечному миру // Сочинения: в 6 т. – Москва: Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 5–40.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – Москва: Мысль, 1990. – 524 с.
9. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. – Москва: Весь Мир, 2011. – 336 с.
10. Тойнби А.Дж. Постигание истории. – Москва: Айрис-Пресс, 2001. – 640 с.